

„neve, ha van, csak áruvédjegy,
mint akármely mosóporé”

Hozzászólás Eötvös Magyar Örökség Díjához

Hiába is tagadnám, nyugdíjazásom után több mint tizenöt évvel is foglalkoztat egykori és egyetlen munkahelyem immár posztumusz története. Hiába is tagadnám, elfogult vagyok. Talán azért, mert ötvenöt évvel ezelőtt Eötvös Loránd egy egykori tanítványa és munkatársa vezetésével készítettem gravitációs témájú diplomamunkámat. Nem kritizálni – főleg nem megbántani – szeretnék személyeket vagy testületeket, csupán megkísérlek lezárni egy majdnem tizenöt éves történetet.

A Magyar Örökség kitüntető címet bizonyító oklevelek ünnepélyes átadására évente négyszer, illetve mint az a meghívóból is kiderül, legutóbb 2019. szeptember 21-én került sor.

A Magyar Örökség Díj¹ honlapján a meghívó alatt olvasható az aktuális díjazottak névsora, és az ünnepségen a méltatást tartó neve, most a harmadik díjazott és a laudátor:

bÁró EÖTVÖS LORÁND VILÁGHÍRÚ FIZIKUS–GEOFIZIKUSNAK A MAGYAR TUDOMÁNYT ÉS OKTATÁST PÉLDAMUTATÓAN SZOLGÁLÓ ÉLETMŰVE

Laudátor: Dr. Gazda István tudománytörténész, a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet igazgatója az erdélyi Római Katolikus Státus Alapítvány igazgatója (Kolozsvár)

Minderről először nem a honlapról értesültem, hanem 2019. szeptember 12-én elektronikus üzenetben kaptam meg a fenti meghívót és a teljes programot is. A meghívást nyilván annak köszönhettem, hogy Bodoky Tamással együtt javasoltuk Eötvös Lorándot a díjra. Ez így akár egy sikeres akciónak is tűnhet, az Eötvös-centenárium többi eseménye közé jól illik ez az elismerés is. Csak egyetlen bökkenő van: mi nem a közelmúltban, hanem 2005 júniusában tettük javaslatunkat.² Javaslatunknak kimondatlanul volt egy olyan célja is, hogy a földtudományi intézetek várható átszervezésekor az Eötvös Loránd által létrehozott és a javaslatban hangsúlyosan szereplő Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet némi védelmet élvezzen. Bár Eötvös a díjat akkor nem nyerte el, ez mégis mintha sikerült volna, 2007. január 1-jével ugyanis megszűnt a Magyar Geológiai Szolgálat, az Intézet viszont csak átkerült az új Magyar Bányászati és Földtani Hivatal felügyelete alá, de neve megmaradt.

Mindez azonban nem tartott sokáig, 2012 márciusában kötelességünknek éreztük tudatni a Bírálóbizottsággal, hogy egy kormányhatározattal „2012. április 1-jén – több mint száz éves eredményes létezés után – megszűnik a Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet nevű intézmény”, megszűnik Eötvös geofizikai intézete.

2015 októberében Eötvös Lorándhoz kötődő dokumentumokkal gyarapodott a világlemlékezeti lista. (*Gazda István tévesen írja a laudációban, hogy az UNESCO Eötvös Loránd életművét nyilvánította a szellemi Világörökség részévé, mindössze három dokumentuma került fel a világlemlékezet listájára.*) Az erről szóló híradást elküldtem a Bírálóbizottságnak azzal a megjegyzéssel, hogy furcsának

találom ezt a fordított kettős mércét, egy nemzetközi intézmény becsül többre egy magyar teljesítményt, mint egy magyar intézmény. A válaszban hivatkoztak arra, hogy rengeteg a javaslat (akkor 3105), ennek több mint a fele posztumusz. És félhivatalos indoklás szerint először az élő vagy a közelmúltban elhunyt személyek kerülnek sorra. Mindennek ellenére optimista maradtam, és nemrég még egy laudációt is írtam egy remélt és elképzelt ünnepélyes oklevél átadásra.

A meghívóval együtt megkaptam Gazda István laudációjának kéziratát, majd annak javított változatát is. A fentiekben a szerző engedélyével közlöm a díjátadón számos képpel illusztrált teljes szöveget.

Aki nem kíváncsi egy szakmájától elszakadni nem tudó, botcsinálta oknyomozó töprengéseire, itt nyugodtan befejezheti az olvasást. Kapott egy, a szokásosnál részletesebb beszámolót egy örömteli eseményről, legalábbis annak a geofizikával kapcsolatos részéről. Az egész eseményről minden bizonnyal számos híradás jelent, jelenik meg, én nem ezek számát szerettem volna szaporítani. A céloom röviden válasz keresése két kérdésre: eddig miért nem, és most miért? Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy nincs jogom senkinek feltenni az első kérdést, és csak találgathatok a másodikkal kapcsolatban. De az elmúlt tizenöt év és az előtte eltöltött negyven talán feljogosít arra, hogy elgondolkozzam a történeteken, és gondolataimat meg is osszam.

Ha az első kérdést nem is tehetem fel senkinek, néhány tény vagy az eddigi díjazottak alapján kirajzolódó trendet azért érdemes megemlíteni, hogy láthassuk, milyen esélye volt az elmúlt években Eötvös Loránd vagy a Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet díjazásának. Említettem már, hogy 2015-ben 3105 volt a javaslatok száma. Jelenleg több mint 5500 a jelöltek száma. 2015-ben nagyjából az összes jelöltnek a fele posztumusz volt, valószínűleg ez most is így van. A posztumusz jelöltek közül inkább a

¹ <http://www.magyarorokseg.hu/aktualitasok#junius>

² Ha valakit érdekel az azóta díjazottak névsora, itt megnézheti: http://www.magyarorokseg.hu/dijazottak_tablazata

közelmúltban elhunytak kerültek sorra, és igyekeztek az évfordulókhoz igazodni. Mindez azonban csupán trend volt, példa erre az Eötvös Loránnal egyetű díjazott Féja Géza író és szociográfus, aki 119 éve született és 41 éve halt meg. Mindezek arra utalnak, hogy – minden elfogultságom ellenére – Eötvös Loránd nem tartozott a Magyar Örökség-Díjra jelöltek között az esélyesek közé.

A második kérdésre – miért most – látszólag logikus válasz: az Eötvös-centenárium. Elfogultságom azonban nem hagyott nyugodni. Remélem, mindenki figyelmesen elolvasta a laudátor számomra is újdonságokat tartalmazó méltatását. Nem, kedves olvasó, nem Ön volt figyelmetlen. A szövegben sehol sem szerepel az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet neve, hacsak az „Eötvösről fizikai egységet, törvényt, ásványt – a loránditot –, kisbolygót, holdkrátert, egyetemet, tudományos társulatot és több más intézményt, köztük Dobogókőn menedékházat, valamint utcákat neveztek el.” mondatban a „több más intézmény” nem foglalja magában az Eötvös által létrehozott tudományos intézetet is. Legalább „Az ingával magyar szakemberek végeztek sikeres méréseket...” kezdetű mondatban állhatott volna a „magyar szakemberek” helyett az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, vagy Eötvös-intézet szakemberei kifejezés. A méltatás ugyan nemcsak Eötvös Loránnak a tudomány területén elért eredményeiről, hanem az egész életműről szól, de attól a tudománytörténésztől, aki „részt vett az állandó Jedlik-kiállítás és az állandó Eötvös-kiállítás összeállításában”, nem vártam volna ilyen feledékenységet. (Az Eötvös-emlékkiállítás a Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizika Intézet székházában jött létre, ma ugyan ez az épület a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat székháza, de az Emlékkiállítás még a helyén van.) Azt azért elfogultság nélkül is mondhatom, hogy ennek a világon elsőként létrejött és több mint száz éven át eredményesen működő, nemzetközileg is elismert geofizikai intézetnek helye lett volna az életmű ismertetésében is. Ha csupán terjedelmi okok indokolnák a hiányt, akkor meg kell jegyeznem, hogy ehhez az intézethez azért több köze volt Eötvös Loránnak, mint a szatmári békéhez.

Valószínűleg a Magyar Örökség Díj ügyintézőjével folytatott hosszú levelezésnek köszönhető, hogy – kérés nélkül – megkaptam a laudáció több változatát is. Ezekből az derült ki, hogy az Intézet teljes kimaradása mellett maga a geofizika is egyre inkább háttérbe szorult. Kimaradt – talán terjedelmi okok miatt – az a bekezdés, amely az egebelli mérések segítségével érthetőbbé tette volna, hogy lehet a súlyos és tehetetlen tömeg arányosságát igazoló ingával kórolajat kutatni. Aztán kimaradt az a bekezdés is, amely megvilágította volna, miért említik Eötvös nevét akár ma is naponta világszerte a légi gravitációs méréseket végzők.

Nem szeretem az összeesküvés-elméleteket, de most én is egy ilyenről állok elő ennek a számomra érthetetlen emlékeztetésnek a magyarázatára. A laudáció utolsó bekezdéséből indulok ki. Eötvös Loránd a Királyi Tudományegyetemen 1891-ben, rektori székhelyi beszédében ezt mondta (így teljes az idézet): „A tudománynak éppen úgy életfeltétele a fényűzés, mint a művészetnek; az egyik-

ben, mint a másikban csak az ér igazán valamit, ami a soron felül áll. Szükségletét nem lehet és nem szabad a takarékos államháztartásnak rendes mértéke szerint kiszabni.”³ Mindez „az idén róla elnevezett új Kutatási Hálózat” ürügyén került szóba. Talán nem megalapozatlan az a gondolat, hogy ez egy freudi elszólás. Majdnem 15 évvel javaslatunk beadása után, éppen most, ennek a névadásnak is szerepe lehetett a díjazott kiválasztásában. Nem arra gondolok, hogy bármiféle külső hatás érte volna a Bírálóbizottságot. Nyilván korábban egy „semleges tudományág” mindenki számára elfogadható tudósát, annak nevét kellett megtalálni az új kutatóhálózat számára. Eötvös Loránd ilyennek tűnik, bár „Eötvös Loránd és a politika viszonyát azonban mégsem lehet ilyen röviden bemutatni, hiszen túlzás nélkül állítható, hogy születésétől fogva meghatározta nevelését, gondolkodásának alakulását édesapja, Eötvös József, illetve tágabb családja politikai befolyása, [...] általánosabban pedig a 19. századi magyar liberalizmus eszméi gyakoroltak rá nagy hatást.”⁴ A keresett és megtalált tudós pozitív képét tovább lehet erősíteni azzal, ha a Magyar Örökség kitüntetett címet bizonyító oklevelet is megkapja. Mi tizenöt évvel ezelőtt valami hasonlót gondoltunk, amikor Eötvös Loránd nevével valami védelmet reméltünk öröksége egyik jelentős elemének fennmaradásához. Ugyanakkor most nem említhető Eötvös Loránd öröksége, az általa létrehozott Geofizikai Intézet, mert annak megszüntetése nem éppen az örökség megbecsülésére utalt volna. Számomra ez olyan, mintha az örökös eladná az értékes, régi műtárgyat, amihez a családnak sok emléke fűződik, a pénzen venne valamit, és úgy hirdetné, hogy ezt örökölte, pedig annak már semmi köze az örökhagyóhoz, az elődökhöz.

Nem ellensúlyozza ezt az sem, hogy egy másik, szintén Eötvös Loránd által létrehozott intézmény, a Báró Eötvös József Collegium immár másodszor kapott elismerést, először 2003 szeptemberében, most pedig – mint azt a laudáció is említi – Eötvös Loránd életművének részeként.

A mottóként felidézett József Attila versrészlet (*Mondd, mit érlel...*) ugyan a költőre vonatkozik, de úgy tűnik, tudósokra is érvényes.

Utószó

2019. november 20 és 23 között ismét Budapesten ülésezett a Tudományos Világforum. Rögtön az első napon került egy olyan eseményre, amely felkelthette az Eötvös Loránd sokoldalú tevékenysége iránt szakmai vagy érzelmi okok miatt érdeklődők figyelmét. A Magyar Tudományos Akadémia Disztermében a Tudományos Világforum speciális szekciójaként és az „Eötvös 100” emlékévi eseményeként két angol nyelvű előadást tartottak. Regály Zsolt (Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet) Eötvös

³ <https://mek.oszk.hu/03200/03286/html/eotvos1/eotv3.html>

⁴ https://mersz.hu/dokumentum/matud__606/

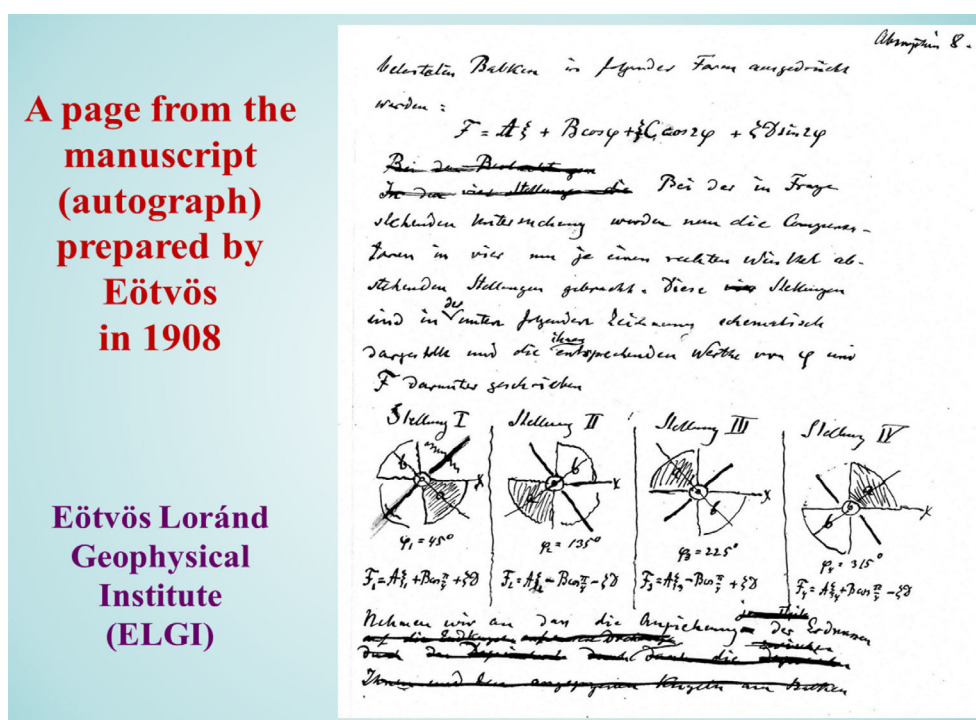
Loránd sztereografikus fényképeiről és azok digitalizálásáról beszélt. (Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet 2001-ben adott ki egy válogatást a hagyatékban őrzött fényképekből *Báró Eötvös Loránd, a tudós fotográfus* címmel.) Majd Völgyesi Lajos, idén akadémikussá választott tagtársunk ismertette a megismételt Eötvös-kísérlet tapasztalatait és eredményeit. Ezután egy szintén angol nyelvű könyvbemutató következett. Dávid Gábor, a Stony Brook Egyetem (New York) Fizikai és Csillagászati Tanszékének kutatóprofesszora⁵ és Sólyom Jenő (Wigner Fizikai Kutatóközpont), az Eötvös Loránd Fizikai Társulat elnöke mutatta be azt a könyvet, amelyről Sólyom Jenő ezt írta: „Az a könyv, amelyet november 20-án fizikus olvasóként be kell mutatnom, Eötvösnek a Beneke-pályázattal kapcsolatos előkészítő munkájának a kéziratát közli. Ezt a kéziratot [...] az ELGI-ben őrizték, de egy költözés során nyoma veszett, s később került újra elő, amikor amerikai fizikusok egy csoportjában megnőtt az érdeklődés az eredeti Eötvös-féle mérések iránt az ún. ötödik erő léte vagy nemléte kapcsán. Ezt a kéziratot közli a könyv facsimilében, német leírásban, illetve magyar és angol fordításban, mellé téve azt, hogy ez a kézirat mennyiben különbözik az 1922-ben publikált [...] Eötvös–Pekár–Fekete-cikktől, mennyiben tartalmaz több (néhol kevesebb) információt.”

Sólyom Jenőtől megkaptuk előadásának ábráit is – ezt ezúton is hálásan köszönjük. Az ábrák szövegének minden

apró részletében pontos megfogalmazásából kirajzolódik a 2010-es évek története is.

Évtizedeken át az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, majd az általa 1990-ben létrehozott Eötvös Loránd Geofizikai Alapítvány őrizte a kéziratot. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Rektori Titkársága rendelte meg az Alapítványtól a kézirat digitalizálását. Restaurálás és szkennelés után a teljes kézirat – 91 oldal szöveg, 7 oldalnyi képlet és magyarázat, 2 oldalnyi javítás – a kutatók számára elérhetővé vált. Erről még a *National Geographic* magyar kiadása is hírt adott 2013-ban.⁶ Ahhoz, hogy ez a dokumentum felkerülhessen az UNESCO világlemlékezet listájára még egy fontos munkát el kellett végezni. Eerre Bodoky Tamás így emlékezett: „...az adminisztratív teendők zömét Késmárki István és Szabó Zoltán intézték. Én mindössze annyit csináltam, hogy összehasonlítottam betűről betűre a gótbetűs német kézírást a később kinyomtatott cikkel, mert ez volt UNESCO kívánsága. Eerre viszont büszke vagyok, mert ezt senki sem merte vállalni, pedig megkerestek vele profikat is.” Mindennek eredményeként a kézirat 2015-ben felkerült a listára.⁷

Önkéntelenül is a módosított mondóka jut eszembe: Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet megőrizte, ennek Eötvös Loránd Geofizikai Alapítványa digitalizálta a kéziratot, a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet pedig átvette az oklevelet, hiszen ez az intézmény szerepel illetékes intézményként az oklevélen.

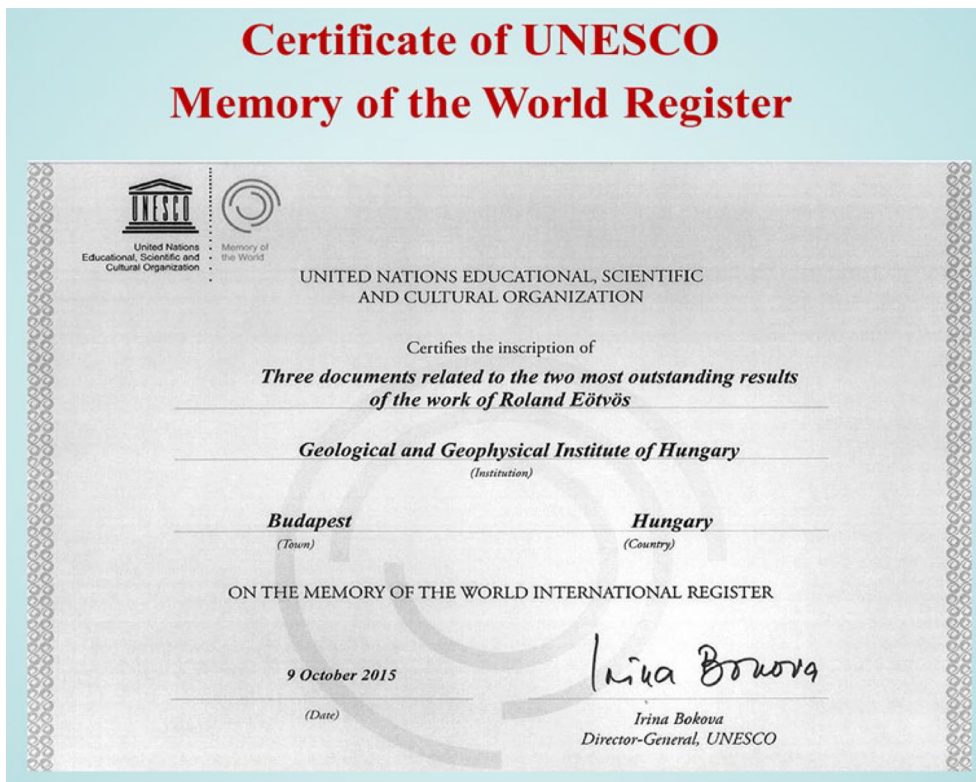

1. ábra. Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (ELGI) által megőrzött, Eötvös Loránd által 1908-ban készített kézirat egy oldala (Sólyom Jenő előadási ábrája)

⁵ Dávid Gábor magfizikus, de a Sólyom Jenő által is említett ötödik erő más megfogalmazásban egy hipotetikus részecske, azaz magfizikai fogalom.

⁶ https://ng.hu/tudomany/2013/04/20/eotvos_lorand_keziratanak_digitalizalasa/

⁷ <http://www.unesco.hu/kommunikacio-informacio/vilagemlekezet-program/vilagemlekezet-lista-140908>

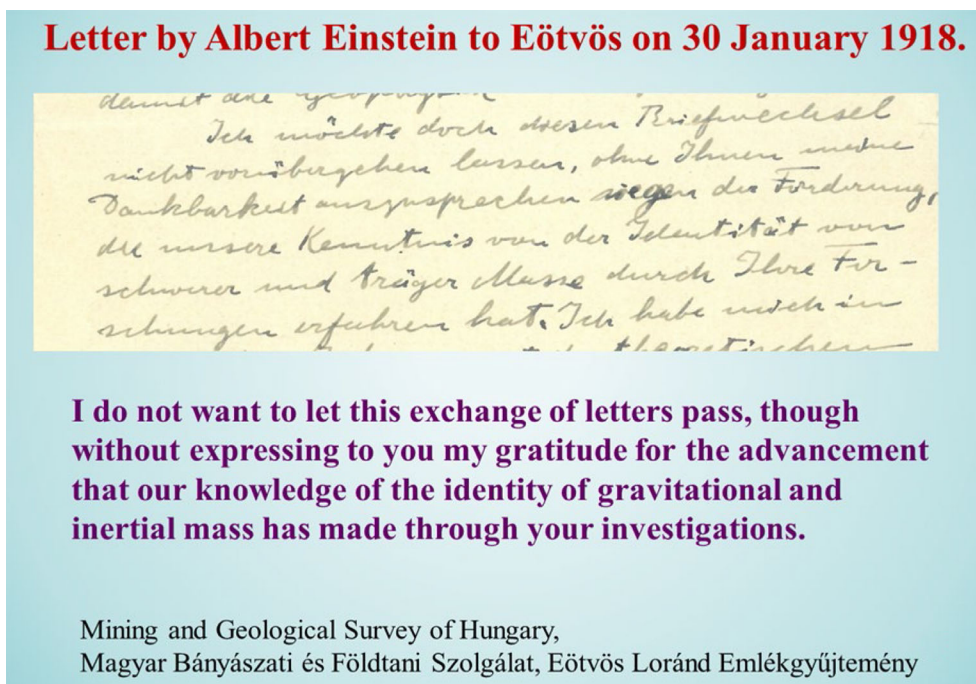

2. ábra. Az Eötvös Loránd életműve két kiemelkedő eredményével kapcsolatos három dokumentum UNESCO világlemlékezet listára való felvételét bizonyító díszoklevél (Sólyom Jenő előadási ábrája)

A történetnek még nincs vége.

Remélem, sokak számára ismerősek már Einstein elismerő szavai, most azonban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy hol is található ez a levél. A Magyar Bányászati és

Földtani Szolgálat Eötvös Loránd Emlékgyűjteményben. (A kiállítás, amelyet az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet hozott létre székházában, 1998 óta látogatható.⁸) A tájékozatlan olvasó azt hihetné, milyen gazdag Magyarország

3. ábra. Albert Einstein 1918. január 30-án Eötvös Lorándhoz írt levele (Sólyom Jenő előadási ábrája)

⁸ <https://mbfsz.gov.hu/kiallitasok/eotvos-lorand-emlekgyujtemeny>

geofizikai tudományos intézményekben, hiszen hármát is szóba kellett hozni a könyvbemutatón. Az igazság persze az, hogy az Eötvös Loránd Geofizikai Intézetet évszázados működés után „átszervezték”, az Eötvös Lorándra már a nevében sem utaló, rövid életű Magyar Földtani és Geofizikai Intézetté, amely megszűnt, és jelenleg csak a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat létezik, ebből a névből

már a geofizika szó is eltűnt. Igaz, szerencsére még működik az Eötvös Loránd Geofizikai Alapítvány, amelynek jelentős szerepe volt a bemutatott könyv létrehozásában.

Rövidesen véget ér az Eötvös-émlékév. Érdemes lesz számba venni, mit is hozott ez az eseménysorozat a magyar geofizika – és természetesen a magyar fizika – számára, ebben segít majd ez a honlap.

Verő László

